

Jana Škrkulja

Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, Plejada, Zagreb 2011., 455 str.

Doktorska disertacija obranjena 2008. godine pod naslovom *Povijest savsko-dravsko-dunavskog međuriječja u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku*, nadograđena u monografiji *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, objavljena je 2011. godine. Monografija je autoru 2012. godine donijela dvije prestižne nagrade, vrhunac potvrde za dobro obavljen posao: nagradu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za najviša znanstvena i umjetnička dostignuća za područje društvenih znanosti, a odmah potom i državnu nagradu za znanost u području humanističkih znanosti. Očekivano, takva je knjiga zavrjedila i dobila već nekoliko prikaza, i to iz pera povjesničara,¹ ali je kao neiscrпно vrelo zaslužila biti prikazana i od strane arheologa. Razlog tome je ispreplitanje ove dvije struke koje je izrazito naglašeno u ovoj knjizi. Može se reći da se Gračanin hrabro i za ovo podneblje neuobičajeno otisnuo u područje arheologije te se svom radu posvetio na izrazito minuciozan i interdisciplinarnan način. Prije prelaska na samu raspravu o knjizi neophodno je istaknuti da prikaz, zbog tehničkih razloga, pruža tek kraću informaciju o bogatstvu sadržaja koje to djelo u sebi nosi.

Rad je usmjeren poglavito na istraživanje dijela teritorija Republike Hrvatske omeđenog rijekama Dravom, Dunavom i Savom, prostora koji je i povjesničarski i arheološki bio nedostatan sintetski istraživani za razdoblje kojim se Gračanin bavi i koje obuhvaća dugi raspon od kraja 4. do kraja 11. stoljeća. Već kad se uzme u obzir samo vremensko određenje, jasno je da je riječ o golemom zahvatu koji je lako mogao upasti u zamku površnog, a kada se na umu ima još i prostorna odrednica, očigledno je da se radi o djelu koje, unatoč ponekim zamjerkama, zaslužuje samo pohvale. Knjiga bi opsegom mogla ustvari biti i mnogo veća te je posebno važan osobni moment koji Gračanin ističe u *Predgovoru* (7-8), a odnosi se na njegovu prvotnu sumnju hoće li dostajati građe za izradu disertacije i konačnu spoznaju da je zagrabio u područje koje zaslužuje i cjeloživotno profesionalno istraživanje. Potencijalno materijalno bogatstvo tog područja povezano s nedovoljnom arheološkom istraženošću i nedostatkom povijesnih vrela, osobito za ranosrednjovjekovno razdoblje, jasno pokazuje da je Gračanin zahvatio u krupnu problematiku hrvatske povijesne i arheološke znanosti.

U *Uvodu* (9-22) autor razglaba o potrebi za sintetskim prikazom pojedinih regija pa tako i savsko-dravsko-dunavskog međuriječja s naglaskom na kasnoantičko i ranosrednjovjekovno razdoblje. Prikaz ovih razdoblja, koja se razmatraju u kontinuitetu, već je kronološki izrazito zahtjevan jer je za njihovo predstavljanje neophodno poznavanje i onog što im je neposredno prethodilo. Osim toga, autor naglašava važnost povezivanja procesa koji su se zbivali u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku i neophodnost da se cijelo ovo vrijeme promatra kao jedinstvena cjelina koja se razvija u slijedu i nadograđuje jedna na drugu. Jednako tako ističe i potrebu za interdisciplinarnošću i nadogradnjom spoznaja više srodnih struka. Vrlo je važno naglasiti i Gračaninovo odustajanje od pripisivanja ostataka materijalne kulture točno određenom etniku, odnosno od povlačenja znaka jednakosti između arheološke kulture i etničkog identiteta. *Uvod* završava detaljnim pregledom historiografije povezane s istraživanjima savsko-dravsko-dunavskog međuriječja uz teritorijalna proširenja kako bi se

¹ Boris Blažina, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 43 (2011), 481-487; Danijel Dzino, *Historijski zbornik* 64/1 (2011), 231-233; Gordan Ravančić, *Povijesni prilozi* 42 (2012.), 359-361.

obuhvatio puni opseg kasnoantičkih pokrajina Panonije Savije i Druge Panonije. Tematika naročito prvih pet poglavlja mogla se i ranije detaljnije pratiti u radovima objavljenim u časopisu *Scrinia Slavonica*. Prvo poglavlje, naslovljeno *Zemljopisne i povijesne značajke prostora* (23-48), prikazuje važnost poznavanja geografskih odrednica za razumijevanje povijesnog konteksta koji u sebi, osim vremena, sadrži i dimenziju stvarnog življenja, a informacije autor vuče iz dostupnih antičkih i srednjovjekovnih vrela. Osobitu pozornost autor je posvetio ocrtavanju prometnih pravaca na kopnu. Drugo poglavlje *Južna Panonija na prekretnici* (49-68) stavlja poseban naglasak na većinom pretpostavljene granice kasnorimskih pokrajina u južnoj Panoniji, pri čemu se bavi i pitanjem smještaja i uloge tzv. panonskih federata. *Doba hunske prevlasti* (69-76) posvećeno je tzv. Velikim Hunima kako bi se razlikovali od hunske sastavnice među panonskim federatima. Prikaz hunskih osvajanja započinje povijesnim pregledom, a neki su zaključci i pretpostavke dopunjeni arheološkim spoznajama i pritom se naslanjaju na malobrojan arheološki materijal s područja južne Panonije koji se, s velikom dozom sigurnosti, može pripisati Hunima. Poglavlje u kojem su Huni u središtu pozornosti završava smrću Atila, a na njega se logičnim slijedom nastavlja ono naslova *Doba germanske prevlasti* (77-117) u kojem Gračanin, pored kronološko-faktografskog aspekta, raspravlja i o naseobinskom prostoru germanskih skupina (Ostrogota, Gepida, Herula i Langobarda), dolazeći nužno ponovno u susret arheologiji. Pritom je potrebno biti naročito oprezan kad je riječ o pripisivanju arheološkog materijala Ostrogotima i/ili Gepidima, osobito po pitanju nalaza oružja i okolnosti nalaza koje su najčešće nejasne i ne pružaju snažno uporište za čvrste zaključke. Ponekad se dobiva dojam kao da je autor sklon pripisati Ostrogotima ratnički materijal koji potencijalno pripada grobnim cjelinama, iako očito uništenima (90-91). Sljedeće poglavlje *Doba Avara i Slavena* (119-146) svjedoči o ključnoj promjeni protagonista u kontroli nad srednjim Podunavljem te o teškoćama da se sigurno progovara o povijesnim procesima tijekom avarske dominacije u južnoj Panoniji. S obzirom na to da autor obrazovanjem i kvalifikacijama nije arheolog svakako je pohvalna njegova želja da povezuje spoznaje historijske i arheološke znanosti kako bi što više rasvijetlio različite aspekte povijesti promatranog prostora. Isti princip slijedi i u idućem poglavlju *Doba franačke prevlasti* (147-168) u čiju je povijest, zbog većeg broja relevantnih pisanih izvora, ipak nešto lakše proniknuti. Međutim ni franačko doba, koje je donijelo slom Avarskog Kaganata i oblikovanje Donjopanonske kneževine, nije donijelo trajniju stabilnost ovom prostoru. Sedmo poglavlje naslovljeno *Ranosrednjovjekovni obrati* (169-216) bavi se prelamanjem utjecaja različitih političkih entiteta nakon sloma ustanka donjopanonskog kneza Ljudevita, od franačkih i bugarskih do hrvatskih i mađarskih, sve do neupitne dominacije ugarske dinastije Arpadovića. Gračanin se ponovno okreće brojnim pitanjima na koje zbog nedostatka pisanih izvora nije moguće dati jednoznačan odgovor. Prikazujući odnose između Mađara i Hrvata u savsko-dravsko-dunavskom međurječju, autor je još jednom upućen na zaključke arheologije kako bi dopunio nedostatne podatke iz narativnih izvora i razjasnio pojedine povijesne situacije. Osmo poglavlje *Kretanja naroda i etničke promjene u Međurječju od kraja 4. do kraja 11. stoljeća* (217-231) još specifičnije predstavlja prostor južne Panonije kao onaj koji se, zbog svog istaknutog prometno-strateškog položaja, našao pod pritiskom raznih naroda koji su ovuda prolazili i dulje ili kraće se zadržavali. Posebna pozornost daje se prikazu etničkih promjena i formiranju novih etničkih identiteta. Deveto poglavlje *Naseljenost i naselja u Međurječju od kraja 4. do kraja 11. stoljeća* (233-258) govori o fatalnoj sudbini gradova u savsko-dravsko-dunavskom međurječju na zalazu antičkog vremena i začetku obnove stabilnih urbanih prilika u doba Arpadovića. Autor se osobito osvrće na sudbinu Sirmija, Siscije, Cibala, nešto manje na Mursu, ali i na druga manja naselja iz kasnoantičkog vremena. Za ranosrednjovjekovno doba ključno je mjesto pripalo

Zagrebu. Prije *Zaključka* (275-280) u kojem je sumirao prethodno izrečene (pret)postavke, mišljenja i nalaze te otvorio širok prostor za daljnju plodnu raspravu, Gračanin se dotakao i pitanja *Crkve i kršćanstva u Međurječju od kraja 4. do kraja 11. stoljeća* (259-274), i to od propasti kasnoantičke crkvene organizacije do njezine pune obnove u vrijeme Arpadovića. Na kraju, nakon sažetka na engleskom jezika (281-282) i apendiksa u kojem se autor vrlo kratko pozabavio problemom južnog smještaja Moravske Kneževine (283-284), nalazi se *Katalog arheološke građe* (285-360), podijeljen u tri segmenta (grobni, naseobinski i slučajni nalazi; numizmatički nalazi; kameni spomenici i ostala građa), koji predstavlja vrlo hrabar iskorak u pisanju povijesnog rada, ali, sa stajališta arheološke struke, pokazuje i najviše nedostataka, nepotpunost i svojevrsnu površnost. Njih bi se moglo pripisati tehničkim poteškoćama pri svakoj izradi kataloga arheološke građe, koje, osim otežanog pristupa predmetima, uključuje i nesumnjivo velik financijski trošak kao i potrebu da se utroši znatno više vremena na pripremu izdanja. Stoga bi bilo bolje da je ta cjelina radije naslovljena *Popis arheoloških nalaza*, jer je o tome poglavito i riječ. Knjiga je opskrbljena i s devet zemljovida koji omogućuju bolju vizualizaciju rasporeda arheoloških nalazišta prema različitim kulturno-etničkim i kronološkim odrednicama, ali nude i Gračaninovu interpretaciju kuda su tekle granice kasnorimskih pokrajina u južnoj Panoniji i ranosrednjovjekovne Donjopanonske kneževine. Zamjetna je vrlo obimna *Bibliografija* (361-445) s navedenim narativnim izvorima i historigrafskom literaturom kojom se Gračanin poslužio u pisanju svoga rada, nakon čega slijede još *Popis zemljovida* (446), *Imensko kazalo* (447-453) i kratak tekst o autoru (455).

Naposljetku bih izrazila nadu da će autor smoći snage, volje, vremena i financijskih sredstava kako bi u dogledno vrijeme priredio drugo izdanje koje ova knjiga svakako zaslužuje i u kojem bi katalog arheološke građe zasjao u onom obimu i obliku koji i dolikuje ovom djelu. Napokon, i sam autor navodi nužnost ponovnog vrednovanja pojedinih ili svih nalaza iz kataloga. Možda će neki arheolozi zamjeriti autoru zadiranje u struku kojoj ne pripada po specijalizaciji, no drugi će mu priznati odvažnu spremnost da zađe u nešto što profesionalno nije njegovo područje, ali je neraskidivo povezano s njegovim znanstvenoistraživačkim izučavanjem. Bez obzira na određene manjkavosti, sa stručnog arheološkog aspekta valja naglasiti da je svaki kvalitetan pokušaj interdisciplinarne obrade nekog problema mnogo vrednija, ali i zahtjevnija solucija od one da se svatko drži samo svog uskog, neriskantnog i poznatog područja. Prema tome, iako ova knjiga svakako treba poneku doradu, u cjelini je od iznimnog značenja za svaka daljnja povijesna i arheološka istraživanja koja su upravljena na Gračaninov predmet znanstvenog interesa.